

Remiantis šia schema, galima nesunkiai nustatyti, kad veiksmažodžiai *šokdinti*, *gražinti*, *sendinti*, *želdinti* ir kt. yra priežastiniai, o *keldinti* – parūpinamasis (*keldinti* || *kelti žmones į naują butą*). Veiksmažodžiai (*pa*)*valgydinti* ir (*pa*)*girdyti* yra priežastiniai [*(pa)valgydinti vaiką – vaikas pavalgė*], bet *suvalgydinti* ir *sugirdyti* – parūpinamieji [*suvalgydinti (vaikai) kiaušini – suvalgyti kiaušini*].

Gali pasitaikyti atvejų, kai priesaginių veiksmažodžių objektas gali būti tiek pamatinio veiksmažodžio subjektas, tiek ir objektas, pvz., *sušlapinti kojas* – *kojos sušlapo* ir *kojas sušlapo*, *sulydyti suknelę* – *suknelė sulijo* ir *suknelę sulijo*. Tokius priesaginius veiksmažodžius reikėtų laikyti priežastiniais. Parūpinamojo veiksmažodžio veiksmo objektas negali būti jo pamatinio žodžio veiksmo subjektas.

Audronė Jakulienė

NAUJI REGRESYVINĖS BALSŲ ASIMILIACIJOS FAKTAI KURŠĖNŲ ŠNEKTOJE

Apie šią žemaičiams būdingą balsių asimiliaciją šioje šnektose (ir jai gretimose Šaukėnų, Kūrtuvėnų, Váiguvos apylinkėse) jau yra specialiai rašyta¹. To dėsnio čia daugiausia yra paliestas kirčiuotas balsis *e* (lk. *ē*).

1. Ėmus daugiau gilintis į šią šnektą, ypač į jos nedėsningos fonetikos atvejus, pastebėta naujų faktų, galinčių parodyti, jog tas reiškinys anksčiau šiose šnektose buvęs daug intensyvesnis ir nuoseklesnis, nes iš labai senų žmonių (pvz., Kuršėnų apylinkių Ūrkuvėnų, Pūšilių, Rūdėnų kaimuose) yra tekę girdėti tariant nepaplatėjusius *i*, *u* formose *krisi*, *miksi*, *vikūs*, *pikis*. Dabar čia vidurinioji ir jaunesnioji karta, šio skirtumo nebedarydama, nebetardama įtemptųjų balsių *i*, *u*, dėl analogijos kai kur visą paradigmą taria su trumpuoju kirčiuotu *e*, o kai kur visur apibendrina ilgąjį *e*². Keli dabar užfiksuoti faktai leidžia tvirtiau spėti egzistavus skirtingą nuo atvirojo dabartinio balsio *e* kitą balsį, panašų, tur būt, į Tirkšlių *e*³, nes tik dėl to žodžio pradžios *e* galėjo nepavirsti *a* formose *ežis* „ežys“ (*ē-že*, *ēžu*, *ēži*, *ēže*, *ēžu*, *ēžė-ms*; čia veikė ir analogija), *ēsī* (bet *āsū*, *ā-sam*, *ā-sat*), kartais *é-rškietis*. Taigi reikia atšaukti pasakytą abejonę, kad Tirkšlių šnektos balsis *e* galįs būti nesenų laikų padaras⁴.

¹ V. Vitkauskas, Dėl regresyvinės balsių asimiliacijos kai kuriose šiaurės rytų žemaičių dūnininkų tarmėse, LKK VI 269–273. Žr. dar Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, V., 1966 p. 57–58.

² V. Vitkauskas, min. str., p. 271–272.

³ A. Girdenis, Balsių asimiliacijos reiškiniai Tirkšlių tarmėje, „Kalbotyra“, IV, 1962, p. 141–150.

⁴ V. Vitkauskas, ten pat, p. 274. Balsiai, *i*, *u*, matyt, yra naujai atsiradę, artėjant šiai ir kitoms dūnininkų (pietų žemaičių) šnektoms prie aukštaičių tarmės ir lk. Tai rodo ne tik forma *ōńksī* BM289 (iš Kuršėnų), bet ir neseniai, prieš kokį dešimtį penkiolika metų užrašyti faktai:

2. Tos asimiliacijos analogija, ar tik nebus trumpojo kirčiuoto senoviniu pagrindiniu kirčiu balsio *a* atsiradimo įvairiose vardažodžio formose priežastis.

a) Priesagos *-alis* dariniai: *puonàlīs, di-vàlau, vakàlīs, latvàle* (kaimas prie Pailės) ir kt.

b) *ja-* kamienų daiktavardžių priešdėlio *pa* dariniai: *pàšuoņis, pàgelskelīs, pàšalīs, pàkanalīs, i pàkerti, pàtievis* (ir *patievīs*), *pàju-rīs, i pàkeli* (bet *iš pà-kele*), *i pàkrašti, pàkabuoķlīs* „pakaba“, *pàringuvīs, i pàventi, iš pātuore, pavi-škēlu* ir kt., bet *pà-karuoklīs* „pasikorėlis“, *pà-degielīs* „kieno sudegę trobesiai“. Šita nedėsnin-ga ypatybė yra iš dalies bendra su vakarų aukštaičiais šakyniškiais, ir sunku ką nors dėl to pasakyti.

c) Gal kartais čia yra kas nors bendra su žodžių *gàgrīs* „storžievis“, *dàgīs* „dagys, dagilis“, *nàgažīs* „užskurdęs gyvulus“; *màkalīs* „plepys“, *màkarīs* „gyvas, judrus, visur kišąsis žmogus“, *švàmališ* „kuris visur lenda“, *àklīs* „toks vabzdys, aklys“ šaknies vokalizmu, su vardais *pràņis* „Pranas“, *vàcīs* „Vacys“ ir kt.

Šnektos atstovų sąmonėje čia turėjo dėl ko nors susidaryti įvaizdis, kad prieš vns. vardininko, galininko galūnę, dgs. vardininke, kilmininke ir naudininke turi būti trumpas balsis *a*, nes šios taisyklės nuoseklai laikomasi. Impulsą tokiam įvaizdžiui galėjo duoti daiktavardžiai ir būdvardžiai su kirčiuotais *e*, paliestais minėtosios regresyvinės balsių asimiliacijos. Pagal *sēņis, sēņi, mēdīs, mēdi, gerēsņis* (bet *gerē-sne*), *šēpetīs, lēpšīs, plēpīs, šaltēņis, bumbēklīs* ir t. t.⁵ galėjo susidaryti polinkis panašiai priderinti ir balsį *a*. Tą nuomonę lyg ir paremia keli fakteliai.

Apie Kuršėnus dabar vartojama forma *vasàrīs*, kuri, tur būt, atsirado iš buvusios regresyvinės asimiliacijos paliestos žemaitiškos formos *vasēris* (čia būtų buvęs *vasēris*), plg. *vasieris* Pvn, Vkšn, *vasleris* Vds, Užv, bet *vasē-rę* Pvn, Vkšn, *vasē-re* Vds, Užv, *pavā-seris* Pvn, Vkšn. (Kitaip to trumpo *a* atsiradimo negalima paaiškinti, tik Kuršėnų, Dirvónėnų, Várputėnų apylinkėse visa paradigma pasidarė su trumpoju *a*⁶: *vasàrīs, vasàre, vasàru*, *vasàri, vasàrie*.)

Kad trumpasis *a* čia bus naujai atsiradęs pagal regresyvinės asimiliacijos palieštą kirčiuotą balsį *e*, lyg ir rodo žodžių *dàgīs* ir *pàšalīs* paradigmos.

---

tòr̃s, nur̃eta, eškñesa, galṽekes (Ūrkuvėnai, Parnockė, Põšiliai), *bõva, ž̃oþ, r̃ek* (Pakšteliai), o dabar jau nebegirdėti. Panašiai yra buvę gretimose Šaukėnų šnektose, dabar toks pat procesas vyksta Girėdiškėje (Šilalės r.), kur vyriausieji, 80–90 m. žmonės (Póžerės, Lingių k.) sako *r̃ek, ž̃ēna, k̃l̃õva*, o turintys 60–70 metų ir jaunesni jau taria *r̃ik, ž̃ina, k̃l̃iva*. Šnektų raida dabar yra greita, ir jaučiamas gana didelis net fonetikos kitimas (plg. A. Girdenio hipotezę apie *ę* *o*, buvusį didesnį arealą, „Kalbotyra“, XXII (1), 1971, 82, 9 išnaša).

⁵ Plačiau žr. V. Vitkauskas, min. str., p. 269–273.

⁶ Tokia yra ir doc. A. Girdenio nuomonė.

Vienaskaita

<i>dāgīs</i>	<i>pāšalīs</i>
<i>dā·ge</i> <i>dāge</i>	<i>pā·šale</i> <i>pāšale</i>
<i>dāgu·</i>	<i>pāšalu·</i>
<i>dāgī</i>	<i>pāšalī</i>
<i>dāgū</i>	<i>pāšalū</i>
<i>dāgie</i>	<i>pāšalie</i>

Daugiskaita

<i>dā·ge·</i> <i>dāge·</i>	<i>pā·šale·</i> <i>pāšale·</i>
<i>dāgu</i>	<i>pāšalū</i>
<i>dāgé·ms</i>	<i>pāšalé·ms</i>
<i>dāgūs</i>	<i>pā·šalus</i> <i>pāšalūs</i>
<i>dā·ge·s</i> <i>dāge·s</i>	<i>pā·šale·s</i> <i>pāšale·s</i>
<i>dāgu·sī</i> <i>dāguncī</i>	<i>pāšalu·sī</i>

Panašiai linksniuojami ir kirčiuojami priesagos *-alis* negausūs vediniai, pvz.:

<i>puonālīs</i>	<i>puonālē·</i>
<i>puonā·le</i> <i>puonālē</i>	<i>puonālū</i>
<i>puonālu·</i>	<i>puonālē·ms</i>
<i>puonālī</i>	<i>puonālūs</i>
<i>puónalū</i>	<i>puonālē·s</i>
<i>pu·dālie</i>	<i>pu·dālu·sī</i>
<i>dī·vālau</i>	

Tokie *é*-kamieniai daiktavardžiai paprastai turi ilgą *a* (analogiškose *é*-kamienėse formose regresyvinės asimiliacijos nebūna!):

<i>pā·kupètī</i>	<i>buobā·lī</i>
<i>pā·kupètīs</i>	<i>buobā·līs</i>
<i>pā·kupète·</i>	<i>buobā·lē·</i>
<i>pā·kupètī,</i>	<i>buobā·lī</i>
<i>pā·padī</i>	
<i>pā·kupète</i>	<i>buóbalē</i>
<i>pā·kupètīe</i>	<i>terbā·lie</i>
<i>pā·kupètes</i>	<i>buobā·les</i>
<i>pā·kupèčū</i>	<i>buobā·lū</i>
<i>pā·kupètiems</i>	<i>buobā·liems</i>
<i>pā·kupètes,</i>	<i>buóbalès</i>

pā·pades,
pā·kupētiems
pā·kupētiesī

buobā·liems
terbā·liesī

Dar geriau šį spėjimą paremia gretiminės formos *krēpšīs* ir *krāpšīs* bei vyriškosios ir moteriškosios giminės daiktavardžių *škrābīs*, *škrā·bī* (apie sudziūvusį seną žmogų) paradigma, pvz.:

<i>krāpšīs</i>	<i>krēpšīs</i>
<i>krā·pše</i>	<i>krē·pše</i>
<i>krāpšu·</i>	<i>krēpšu·</i>
<i>krāpšī</i>	<i>krēpšī</i>
<i>krāpšū</i>	<i>krēpšū</i>
<i>krāpšie</i>	<i>krēpšie</i>
<i>krā·pše·</i> <i>krāpše·</i>	<i>krē·pše·</i> <i>krēpše·</i>
<i>krāpšu</i>	<i>krēpšu</i>
<i>krā·pše·ms</i> <i>krāpše·ms</i>	<i>krē·pše·ms</i> <i>krēpše·ms</i>
<i>krāpšūs</i>	<i>krēpšūs</i>
<i>krā·pše·s</i> <i>krāpše·s</i>	<i>krē·pše·s</i> <i>krēpše·s</i>
<i>krā·pšu·sī</i> <i>krāpšu·sī</i>	<i>krē·pšu·sī</i> <i>krēpšu·sī</i>

Žodis *krēpšīs* yra paveiktas regresyvinės balsių asimiliacijos kaip ir žodis *sėnīs*⁷, o paskui, išgalint šakniai *krāpš-* (plg. dar *krā·pšas*), tose pat formose, kur yra trumpas kirčiuotas *e*, tariamas ir trumpas *a*.

Tą matome ir žodžių *škrābīs*, *škrā·bī* paradigmoje. Čia moteriškoji giminė, kamienė kirčiuota senoviniu pagrindiniu kirčiu, turi ilgą *a*, o vyriškosios giminės daiktavardis vienaskaitos vardininke, naudininke, galininke ir vietininke, daugiskaitos kilmininke turi tik trumpą *e*, o daugiskaitos vardininke, naudininke, įnagininke ir vietininke turi pramaišiu ir ilgą, ir trumpą kirčiuotą *a*.

Tai galėtų rodyti šio reiškinių tam tikrą senumą, nes tokiam balsio *a* tarimui reikėjo specialių sąlygų, ryškaus galūninių *i*, *u* ir *i*, *u* skyrimo (kaip ir regresyvinės balsių asimiliacijos atveju).

„Maišyta“ paradigma, *ja*-kamienių ir *ė*-kamienių formų skyrimasis, žodis *vasārīs*⁸ rodo, kad trumpo *a* atsiradimui kai kuriose formose yra turėjusi tam tikros įtakos sąveika su kirčiuotu, regresyvinės balsių asimiliacijos paliestu balsiu *e*. Taip teigti leidžia faktas, kad asimiliacijos priešastys dėl paplatėjusio *i*, *u* apibendrinimo visų kamienų visoms galūnėms (*-i* < **-in* ir *-i* < **-ē*, **-ēn*, **-ēn*) pasidarė šnekteje neiškios ir kalbantiesiems nesuprantamos. Suvokus tik, kad tam tikrose formose, tam

⁷ Šio žodžio paradigmą žr. LKK VI 269–270.

⁸ Tokių faktų buvimą gretimoje Šaukėnų šnekteje nurodo doc. A. Rosinas.

tikrose padėtyse „negalima“ tarti ilgo balsio *e*, imta tais pačiais atvejais tarti ir trumpą balsį *a*. Išlyginant visoje paradigmoje dėl regresyvinės balsių asimiliacijos atsiradusį trumpąjį *e*, imta panašioje pozicijoje apibendrinti ir trumpąjį *a*, viename kitame linksnyje seniesiems šnekτος atstovams dar pasakant ilgą *a*.

Vytautas Vitkauskas

APIE *č*, *dž* || *t*, *d* KAITĄ ŠIAURĖS PANEVĖŽIŠKIŲ VARDAŽODŽIŲ PARADIGMOJE

Panevėžiškių tarmės šiaurinėje dalyje vardažodžių vienaskaitos nominatyvas, datyvas, akuzatyvas, instrumentalis ir daugiskaitos akuzatyvas turi gretimines formas su afrikatomis ir be jų, pvz., n. sg. *svėč'š* || *svēt''š* 'svečias', d. sg. *svėč'* || *svēt''* 'svečiui', a. sg. *svėč'* || *svēt''* 'svečią', i. sg. *svėč'* || *svēt''* 'svečiu', a. pl. *svėč'š* || *svēt''š* 'svečius'. Tokias gretimines formas turi *mėdis*, *gaidys*, *stāčias* ir kiti šio tipo žodžiai.

Reikia manyti, šiai kaitai atsirasti sąlygas sudarė *ja* ir *ija* kamienų sumišimas, plg. *mėdžias* || *mėdis* (*medys*). Tarmėje dėl labai stiprios galūnių trumpųjų balsių resp. *i* (*i*) redukcijos (visi virto murmamuoju garsu) fonetiškai sutapo *-ias*, *-is* ir *-ys* galūnės (susiliejo *i* -'š), plg. *svėč'š* 'svečias', *bró-l''š* 'brolis', *ó-ž'š* 'ožys'. Dėl to *mėdžias* ir *mėdis* ėmė skirtis tik afrikatos buvimu ar nebuvimu. Tokių dubletų, kaip *mėdž'š* || *mėd''š* 'medis', pavyzdžiu pasidaryta *stāt''š* šalia *stāč'š* < *stāčias* ir kt.

Tarmėje *ja* kamieno daiktavardžiai vietoj a. sg. galūnės *-iq* > 'o turi įsivedę *ija* kamieno galūnę *-i* > -, plg. *kēl''* < *kēlī* 'kelia' šalia *ēž'o* < *ēžiq*. Todėl ir a. sg. formose atsirado *č*, *dž* || *t*, *d* kaita: *mėdž'* || *mėd''* (vietoje *mėdžiq* ir *mėdī*).

Kaitai išplisti kitose nurodytų linksnių formose sąlygas sudarė tarmės *i* kamieno vyriškosios giminės daiktavardžių perėjimas *i* (*i*)*ja* paradigmą. Pagal dubletus a. pl. *doñč'š* < *dančičūs* || *doñt''š* < *dantīs*, d. sg. *doñč'* < *dañčiu* (su *ja* kam. galūne) || *doñt''* < *dañti* (senovinė *i* kam. forma) 'dančiui', i. sg. *doñč'* < *dančiči* (*ja* kam. galūne) || *doñt''* < *danti* (plg. mot. g. *šėrd'* < *širdi* 'širdimi', sen. raštų *fchirdi* Mž. 49_a, la. *nakti*) atsirado ir a. pl. *mėdž'š* || *mėd''š* 'medžius', d. sg. *mėdž'* || *mėd''* 'medžiui', i. sg. *mėdž'* || *mėd''* 'medžiui'.

Ši kaita labiausiai būdinga senosios kartos žmonių kalbai. Jaunimas dėl mokyklos ir bendrinės kalbos įtakos nuo jos laipsniškai atpranta ir dažniau taria su *č*, *dž*.

Zigmas Zinkevičius